

Mr. Drs. F. van der Wel

De motivering van stelselwijzigingen in de jaarrekening

1 Inleiding

Recentelijk is in Nederland enige literatuur verschenen over 'stelselwijzigingen in de jaarrekening'. Hoogendoorn heeft over dit onderwerp een aantal publikaties van merendeels beschouwende aard het licht doen zien. Voorts zijn enige publikaties verschenen waarin verslag werd gedaan van empirisch onderzoek naar stelselwijzigingen.

Empirisch onderzoek is onder meer verricht aan de Economische Faculteit van de Vrije Universiteit in het kader van het onderzoekgebied 'maatschappelijke berichtgeving'. Dit onderzoek had een tweetal doelstellingen, te weten:

- Het in kaart brengen van de stelselwijzigingen die zijn aangetroffen in de jaarrekeningen 1978 tot en met 1982 van ter beurze genoteerde ondernemingen.
- Het toetsen van bepaalde veronderstellingen omtrent motieven die de ondernemingsleiding kan hebben bij het toepassen van stelselwijzigingen.

In dit artikel zal worden ingegaan op de motivering van stelselwijzigingen. Bij het onderzoek is, in het kader van de eerste doelstelling, namelijk onder meer aan de orde geweest of er een motivering is gegeven voor de toegepaste stelselwijzigingen, en zo ja, welke motieven zijn aangevoerd.

Met betrekking tot de tweede doelstelling het volgende: Vooral uit de Amerikaanse literatuur is bekend dat behalve de vermelde motieven, de ondernemingsleiding ook nog andere, niet in de jaarrekening vermelde motieven voor het toepassen van stelselwijzigingen kan hebben. Nagegaan is of er in de verslaggevingspraktijk in Nederland aanwijzingen zijn dat dergelijke motieven ook hier hebben meegespeeld bij het doorvoeren van stelselwijzigingen.

In het vervolg zullen eerst de inhoud en het belang van de begrippen, die terzake van stelselwijzigingen een belangrijke rol spelen, worden behandeld (paragraaf 2); voorts zullen de resultaten van het empirisch onderzoek naar de motivering van stelselwijzigingen worden besproken (paragraaf 3); vervolgens zullen enige beschouwingen worden gewijd aan de betekenis van de motivering voor de praktijk van de verslaggeving (paragraaf 4) en voor de

met de controle van de jaarrekening belaste accountant (paragraaf 5). Tenslotte volgen enige conclusies (paragraaf 6).

2 Begrippen

Een stelselwijziging is een wijziging in een of meer van de toegepaste grondslagen en regels gehanteerd bij de verslaggeving van een onderneming. Het begrip stelselwijziging is afgeleid van het begrip stelsel, dat in het verband van de jaarverslaggeving kan worden omschreven als 'geheel van grondslagen en regels voor het opstellen van jaarrekeningen'. Met een stelselwijziging wordt de volgtijdige stelselmatigheid, dat wil zeggen, het vasthouden aan een eenmaal gekozen stelsel, doorbroken. Volgtijdige stelselmatigheid heeft betrekking op de gelijke waardering en presentatie van een post in de jaarrekeningen over opeenvolgende jaren.

Het belang van de onderscheiden begrippen kan als volgt worden aangeduid: De jaarrekening kan voor de onderscheiden gebruikers, waartoe onder andere aandeelhouders en crediteuren behoren, slechts goede informatie geven indien er een meetsysteem aan de verstrekte kwantitatieve gegevens ten grondslag ligt. Dit meetsysteem is het stelsel. De ontwikkeling in de tijd van de bereikte resultaten en financiële positie kan in beginsel alleen dan goed worden beoordeeld indien het onderliggende meetsysteem gelijk blijft. In dat verband is ook het moment waarop de stelselwijziging wordt toegepast van belang. Wordt een stelselwijziging met een positief effect op het resultaat juist toegepast in een jaar waarin het resultaat dreigt te dalen ten opzichte van het voorafgaande jaar, dan kan door de stelselwijziging de beoordeling hiervan toch anders uitvallen dan in de situatie dat deze zou zijn toegepast terwijl het resultaat toch al toenam in vergelijking met het voorafgaande jaar. Het toepassen van een stelselwijziging kan dus bezwaarlijk zijn voor degenen die kennismaken van de jaarrekening.

Het lijkt daarom wel vanzelf te spreken dat in de huidige wetgeving voor de jaarverslaggeving van rechtspersonen die vallen onder titel 8 Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek is vastgelegd dat stelselwijzigingen slechts mogen worden toegepast indien daarvoor gegronde redenen zijn aan te voeren. De stelselwijziging en de redenen daarvoor moeten worden vermeld in de jaarrekening. Tevens moet het effect op vermogen en resultaat worden medegedeeld, hetzij aan de hand van bij het nieuwe stelsel aangepaste cijfers over het voorafgaande boekjaar, hetzij middels gegevens over het verslagjaar die volgens het oude stelsel zijn voortgebracht.

Deze regeling is voornamelijk een codificatie van een verslaggevingspraktijk die reeds was gegroeid onder de in de onderzochte periode (1978-1982) nog van kracht zijnde wetgeving (Titel 6 BW 2). Op de motivering heeft de jurisprudentie waarschijnlijk belangrijke invloed gehad. In het Vulcaansoordarrest (1977) is immers uitgesproken dat de redenen die hebben geleid tot de systeemwijziging dienen te worden vermeld. Ook door de voorganger van de Raad voor de Jaarverslaggeving, het Tripartiete Overleg (1981), is

gesteld dat in de jaarrekening een duidelijke motivering moet worden gegeven van een stelselwijziging die van wezenlijk belang is.

Terzake van de motivering is een onderscheid te maken tussen:

- de aangevoerde motieven in de jaarrekening;
- de werkelijke motieven van de ondernemingsleiding die ten grondslag liggen aan de stelselwijziging, die niet kenbaar zijn uit de jaarrekening en afwijken van de aangevoerde motieven, alsmede daaruit voortvloeiend;
- de intenties waarmee stelselwijzigingen worden toegepast, dus de doelstellingen ten aanzien van de absolute of relatieve omvang van een of meer grootheden in de jaarrekening of de ontwikkeling in die grootheid.

3 De motivering in de verslaggevingspraktijk

3.1 De opzet van het onderzoek

Onderzocht zijn de stelselwijzigingen die voorkomen in de jaarrekeningen over de jaren 1978-1982 van ondernemingen die gedurende deze gehele periode aan de beurs stonden genoteerd. Het empirisch onderzoek heeft betrekking op dezelfde ondernemingen als die waarop het NIVRA-jaarverslagenonderzoek is gericht.

Voor elk van de stelselwijzigingen is onder meer onderzocht welke motivering ervoor is gegeven en welk effect zij heeft gehad op een aantal, nog nader te omschrijven grootheden.

3.2 De uitkomsten van het onderzoek

a De aangevoerde motieven

Van 107 beursfondsen is voor de jaarrekeningen in de periode 1978 tot en met 1982 nagegaan of daarin stelselwijzigingen zijn toegepast.

Er zijn in de	535	(5 jaar × 107) jaarrekeningen
aangetroffen	214	stelselwijzigingen, waarvan
melding wordt gemaakt in	155	gevallen.

Er doen zich dus nogal veel stelselwijzigingen voor. Zij zijn evenwel niet alle even belangrijk. Voor vermogen of resultaat - in het algemeen gezien als twee van de belangrijkste grootheden in de jaarrekening - zijn 72 stelselwijzigingen van materiële betekenis. Gemiddeld komt dus in ongeveer een op de zeven jaarrekeningen een stelselwijziging met een materieel effect op vermogen of resultaat voor. Uit bovenstaande gegevens blijkt tevens dat bij 28% van de stelselwijzigingen geen melding wordt gemaakt van de stelselwijziging. Wanneer naar de stelselwijzigingen met een materieel effect op vermogen of resultaat wordt gekeken blijkt dat in slechts een op de tien gevallen geen melding wordt gemaakt van de stelselwijziging. Hierbij moet natuurlijk wel worden aangetekend dat ten aanzien van de verzameling

van de niet vermelde stelselwijzigingen, bijeengegaard door vergelijking van opeenvolgende jaarrekeningen, geen volledigheid kan worden gepretendeerd.

Een motivering is bij	87	stelselwijzigingen gegeven.
Uitgedrukt in een percentage is dit	56%	van de expliciet vermelde stelselwijzigingen.

Bij stelselwijzigingen die materiële invloed hebben op vermogen en resultaat liggen deze gegevens enigszins anders.

Van materiële betekenis voor vermogen en resultaat zijn	72	stelselwijzigingen.
waarvan er expliciet worden vermeld	65	
Van de vermelde gevallen wordt	66%	gemotiveerd.

Als motieven worden vermeld:	<i>Aantal</i>	<i>%</i>
Het vereiste inzicht van art. 308 titel 6 Boek 2 BW	20	23
Zich ontwikkelende opvattingen over de jaarrekening	17	20
Internationale regelgeving	16	18
Beschouwingen/Richtlijnen Tripartiete Overleg	4	5
Uitspraken Ondernemingskamer	1	1
Wetsontwerp aanpassing aan de 4e EG-Richtlijn	3	3
Overige regelgeving	2	2
Overig	<u>24</u>	<u>28</u>
	87	100

Opgemerkt wordt dat bij de rubricering van de gegeven motieven ongeveer gelijklopende formuleringen onder een hoofd zijn samengebracht.

Onder 'overig' zijn onder meer begrepen motiveringen zoals 'aanpassing aan veranderde situaties' en 'beter passend bij het bedrijf'.

Het blijkt dus dat een motivering niet zelden ontbreekt. Wanneer dan vervolgens de aangevoerde motieven worden beschouwd, blijkt de formulering veelal zeer algemeen te zijn. Doorgaans wordt niet geëxpliciteerd waarom het 'inzicht' wordt gediend, of welke 'zich ontwikkelende opvatting' men op het oog heeft. De vraag kan dan ook worden gesteld of deze algemene motiveringen voldoende zijn. Hierop wordt in paragraaf 4 nader ingegaan.

b De werkelijke motieven en intenties van de ondernemingsleiding
 Naast de in de jaarrekeningen aangetroffen motieven, wordt in de literatuur gewag gemaakt van andere, niet in de jaarrekening vermelde motieven die bij de ondernemingsleiding aanwezig zouden zijn om stelselwijzigingen toe te passen. Deze motieven komen voort uit de relatie tussen de onderneming

en haar participanten. Als motieven kunnen worden genoemd:

- het voldoen aan bepaalde verwachtingen van aandeelhouders en andere participanten van de onderneming;
- een goede interne beheersing van de onderneming, waarbij men het oog heeft op de omstandigheid dat met name sterke veranderingen in de nettowinst gevolgen kunnen hebben voor de budgeteisen die binnen de onderneming worden gesteld door budgethouders beneden het directie-niveau; zo kan men zich voorstellen dat onder omstandigheden een sterke toename van de nettowinst de budgethouders op de gedachte brengt dat ‘het niet op kan’ zodat zij zich te weinig kostenbewust opstellen bij het concipiëren van het budget;
- minimalisering van de te betalen belasting;
- optimalisering van de beloning van de ondernemingsleiding.

Deze motieven kunnen ertoe leiden dat de ondernemingsleiding in de jaarrekening stelselwijzigingen toepast met de intentie een bepaalde grootte, bijvoorbeeld de nettowinst te beïnvloeden.

Naar deze motieven en daarop gebaseerde intenties zijn vooral in de Verenigde Staten nogal wat empirische onderzoeken gedaan. Bij dergelijke onderzoeken blijkt dat het geen sinecure is, achter motieven en intenties te komen die niet zijn vermeld. Uit de jaarrekening blijken deze immers dan niet, terwijl van gerichte navraag bij de ondernemingsleiding niet te veel mag worden verwacht, aangezien op dit punt wel een zekere zwijgzaamheid zal worden betracht. Het niet betrachten van de zwijgzaamheid zou het effect van de stelselwijziging op de gebruiker van de jaarrekening teniet doen. Wel kenbaar uit de jaarrekening (moeten) zijn:

- het feitelijk verslaggevingsgedrag, dus het al dan niet toepassen van een stelselwijziging in de jaarrekening;
- het effect van de stelselwijziging op vermogen, resultaat en andere grootheden.

Bij het empirisch onderzoek moet dus worden gebruik gemaakt van gegevens van de jaarrekening, terwijl het onderzoek juist op de achterliggende en niet uit de jaarrekening blijkende motieven en daaruit voortvloeiende intenties is gericht.

Er kunnen dan bepaalde rekenkundige verbanden worden geconstateerd die al dan niet met de veronderstelde achterliggende motieven en intenties overeenstemmen. Deze rekenkundige verbanden zijn in het onderzoek nagegaan voor een aantal onderzochte grootheden.

Mede in verband met de wettelijke voorschriften voor de jaarrekening zijn in dit verband vooral de volgende grootheden van belang geacht:

- nettowinst
- rentabiliteit van het eigen vermogen
- rentabiliteit van het totaal vermogen
- eigen vermogen

- totaal vermogen
- interest coverage ratio
- current ratio.

Allereerst is nagegaan of de aangetroffen stelselwijzigingen op deze grootheden van invloed zijn. Van de resultaten van dit onderzoek is verslag gedaan door Van der Wel (1986), resp. Van der Wel en De Wit (1987).

Vervolgens is nagegaan of bepaalde veronderstelde intenties al dan niet met gevonden verbanden in tegenspraak zijn.

Bij het onderzoek zijn materialiteitscriteria gehanteerd, teneinde onbelangrijke effecten van belangrijke te scheiden.

Onderstaand zijn behalve de werkelijke uitkomsten ook de statistisch bepaalde verwachtingen ten aanzien van de uitkomsten vermeld. Deze staan tussen (). De statistische verdeling van de verwachte aantallen over de verschillende cellen geeft weer hoe de uitkomst naar verwachting zou zijn indien er geen verband zou bestaan tussen het voorkomen van een stelselwijziging enerzijds, en het onderzochte aspect van een grootheid, bijvoorbeeld de ontwikkeling van de nettowinst ten opzichte van het voorafgaande jaar anderzijds. Uit de afwijkingen tussen verwachtingen en uitkomsten kunnen enigermate de tendenties worden afgelezen.

In de tabellen zijn niet begrepen de gegevens van stelselwijzigingen, die niet konden worden gekwantificeerd.

Het kan de intentie van de ondernemingsleiding zijn in enig jaar geen slechtere grootheid te presenteren dan in een voorafgaand jaar. Om na te gaan of deze intentie leeft is onderzocht of er een verband bestaat tussen het effect van een stelselwijziging op de grootheid en de mutatie in de grootheid ten opzichte van het voorafgaande jaar indien geen stelselwijziging is of zou worden toegepast. Dit levert met betrekking tot de nettowinst het volgende beeld op (tussen ()): verwachtingswaarde):

<i>Effect stelselwijziging</i>	<i>Stelselwijzigingen met materieel positief effect op de nettowinst</i>	<i>Geen stelselwijziging of stelselwijzigingen zonder materieel positief effect op de nettowinst</i>	<i>Totaal</i>
<i>Mutatie nettowinst zonder stelselwijziging</i>			
Nettowinst in jaar t zonder stelselwijziging lager dan in jaar t-1	18 (13)	218 (223)	236
Nettowinst in jaar t zonder stelselwijziging gelijk aan of hoger dan nettowinst in jaar t-1	<u>9 (14)</u>	<u>260 (255)</u>	<u>269</u>
Totaal	<u>27</u>	<u>478</u>	<u>505</u>

Uit deze uitkomsten blijkt dat ongeveer twee derde van de stelselwijzigingen met een materieel positief effect wordt toegepast in jaren, waarin zonder de toegepaste stelselwijziging de nettowinst lager zou zijn dan in het

voorafgaande jaar. Dit, terwijl de verwachting ongeveer fifty-fifty is. Overigens is alleen nagegaan of het effect positief was, maar niet of de anders opgetreden daling ook geheel door de stelselwijzigingen wordt teniet gedaan. De overige stelselwijzigingen, dus die zonder materieel effect en die met een materieel negatief effect, hebben een regelmatige spreiding over jaren met een daling, respectievelijk met een stijging van de nettowinst indien geen stelselwijziging optreedt. Ook voor andere grootheden zijn dergelijke opstellingen gemaakt. Deze zijn beschreven door Van der Wel en De Wit (1987).

Deze opstellingen leveren, behoudens ten aanzien van de rentabiliteit van het eigen vermogen (r.e.v.), geen duidelijke uitkomsten op in een of andere richting, zodat kan worden geconcludeerd dat, indien men wil veronderstellen dat de ondernemingsleiding de intentie heeft grootheden positief te beïnvloeden indien deze zonder stelselwijziging zouden dalen, met name de nettowinst en de r.e.v. grootheden zijn waar de rekenkundige uitkomsten een zekere bevestiging van deze veronderstelling aanreiken.

Ook is door ons een onderzoek ingesteld naar de effecten van stelselwijzigingen in verband met trendmatige ontwikkelingen in de onderzochte grootheden. De achterliggende gedachte is dat de ondernemingsleiding over het algemeen probeert een zo egaal mogelijke ontwikkeling te bewerkstelligen en te presenteren. Een gelijkmatige ontwikkeling is immers een teken van stabiliteit en wekt vertrouwen bij de participanten. Grote fluctuaties zouden de indruk kunnen wekken dat de onderneming risicovolle activiteiten ontplooit. Het is onzes inziens een gerechtvaardigde veronderstelling dat geringe fluctuaties in de nettowinst per aandeel positief kunnen bijdragen aan de koers/winst-verhouding. Denkbaar is dat een dergelijke gelijkmatigheid wordt bewerkstelligd door bepaalde maatregelen, hetzij van reële aard, hetzij van administratieve aard. Als maatregelen van reële aard zijn in dit kader te beschouwen het eerder of later aangaan van transacties met derden met als beoogd gevolg dat een bepaalde ontwikkeling wordt gerealiseerd. Maatregelen van administratieve aard zijn onder meer stelselwijzigingen.

In de literatuur zijn vermoedens geuit omtrent het kunstmatig verhogen of verlagen van de nettowinst (per aandeel) door het toepassen van stelselwijzigingen teneinde een min of meer egale ontwikkeling in de omvang van enige grootte te kunnen rapporteren. Dit verschijnsel staat bekend onder de naam 'income smoothing' of 'winstequalisatie'. In de jaren zestig en zeventig zijn over dit onderwerp nogal wat artikelen verschenen in de Amerikaanse literatuur, waarbij ook verslag is gedaan van empirische onderzoeken naar dit verschijnsel. Het merendeel van de Amerikaanse onderzoeken wijst op de conclusie dat winstequalisatie optreedt, maar naar ons oordeel moet met deze conclusie voorzichtig worden omgegaan omdat zij mede afhankelijk is van de gekozen onderzoeksmethode. Ook Hoogendoorn (1985) wijst hierop. Sommige van de conclusies zijn gebaseerd op de mutatie van een grootte in het ene jaar ten opzichte van het andere jaar. Deze mutaties zijn in wezen niet aan te merken als trend, omdat daarvoor toch een zekere meerjarigheid in de cijferreeks nodig is. Er zijn

ook onderzoeken verricht die tot de conclusie leiden dat er geen verband is tussen administratieve egalisatiemaatregelen en egale ontwikkeling van de onderzochte grootheden. White (1970) concludeert dat ondernemingen die een egaal patroon in de winst per aandeel hebben dit niet door 'discretionary accounting decisions' bereiken, althans indien daar een meerjaren-analyse op wordt uitgevoerd. Cushing (1969) meent dat de onderzoeksuitkomsten niet noodzakelijkerwijze de winstegalisatieveronderstelling ondersteunen.

Om een onderzoek naar het verschijnsel winstegalisatie mogelijk te maken is eerst een model ontwikkeld, met de hulp waarvan de trend is bepaald. Aangezien een trend slechts over een periode van 2 of meer jaren kan worden berekend, beslaan de onderzochte gegevens in dit onderdeel van het onderzoek een viertal jaren, namelijk 1979 t/m 1982. Dit in tegenstelling tot de overige onderdelen van het onderzoek, waarin de jaarrekeningen over de gehele periode 1978 t/m 1982 zijn betrokken.

Vervolgens is nagegaan of er een verband is tussen afwijkingen van de trend en het toepassen van stelselwijzigingen. Dit onderzoek is trouwens niet beperkt gebleven tot de grootheden nettowinst of winst per aandeel. Ook andere grootheden zijn in de beschouwingen betrokken. Voornamelijk ten aanzien van de r.e.v. en de rentabiliteit van het totaal vermogen (r.t.v.) levert het onderzoek interessante uitkomsten op. Uit de analyse voor de r.e.v. blijkt het volgende:

<i>Effect stelselwijziging</i>	<i>Stelselwijzigingen met trendherstellend effect op de r.e.v.</i>	<i>Geen stelselwijziging of stelselwijzigingen zonder trendherstellend effect op de r.e.v.</i>	<i>Totaal</i>
<i>Trendafwijking</i>			
r.e.v. zonder stelselwijziging sterk afwijkend van de trend	32 (28)	299 (303)	331
r.e.v. zonder stelselwijziging niet sterk afwijkend van de trend	<u>2 (6)</u>	<u>69 (65)</u>	<u>71</u>
Totaal	34	368	402

Hier is te constateren dat stelselwijzigingen met een trendherstellend effect op de r.e.v. zich vooral voordoen in jaren waarin de r.e.v. zonder stelselwijziging sterk afwijkt van de trend. Deze uitkomst heeft een zekere vanzelfsprekendheid. Mede in verband met de gehanteerde materialiteitscriteria is het voor de hand liggend dat ondernemingen met slechts een beperkte afwijking van de trend zich niet zullen beijveren om deze geringe afwijking door middel van stelselwijziging te verhelpen. Van meer belang is het om vast te stellen dat zich kennelijk zeer vele en materiële fluctuaties voordoen in de r.e.v. Wij zijn ons er overigens van bewust dat dit mede kan samenhangen met het gehanteerde model. Van de 402 onderzochte gevallen deed zich 331 keer een materiële afwijking van de berekende trend voor. In die 331 gevallen werd 32 keer een stelselwijziging met een trendherstellend effect op de r.e.v. toegepast. In ongeveer een op de tien situaties waarin zich een materiële afwijking van de berekende trend in de r.e.v. voordoet,

wordt er dus een stelselwijziging met een trendherstellende werking toegepast.

Ten aanzien van de r.t.v. is het volgende beeld te geven:

<i>Effect stelselwijziging</i>	<i>Stelselwijzigingen met trendherstellend effect op de r.t.u</i>	<i>Geen stelselwijziging of stelselwijzigingen zonder trendherstellend effect op de r.t.u</i>	<i>Totaal</i>
<i>Trendafwijking</i>			
r.t.v. zonder stelselwijziging sterk afwijkend van de trend	31 (25)	282 (288)	313
r.t.v. zonder stelselwijziging niet sterk afwijkend van de trend	<u>2 (8)</u>	<u>95 (89)</u>	<u>97</u>
Totaal	<u>33</u>	<u>377</u>	<u>410</u>

Ten aanzien van deze gegevens kan een analoge redenering worden gehouden als die welke geldt voor de r.e.v.

Afgezien van de ontwikkeling van een bepaalde grootheid kan de ondernemingsleiding van oordeel zijn dat een bepaalde grootheid niet de gewenste omvang heeft en daarom stelselwijzigingen met een positief effect op de grootheid willen implementeren teneinde de gewenste omvang te bewerkstelligen of te benaderen.

In de Verenigde Staten is ook op dit terrein reeds eerder empirisch onderzoek verricht. Bremser (1975) komt voor de door hem onderzochte ondernemingen tot de conclusie dat de ondernemingen die stelselwijzigingen toepassen een significant lagere winst per aandeel hebben dan ondernemingen die geen stelselwijzigingen doorvoeren. Schwartz (1982) meldt als resultaat van zijn onderzoek dat ondernemingen die een groter risico van insolventie hebben eerder (geneigd zijn) stelselwijzigingen met een positief effect toe te passen dan andere ondernemingen.

In ons onderzoek is voor alle grootheden nagegaan of een dergelijk verband bestaat. Daartoe zijn de verschillende grootheden in klassen ingedeeld. Ten aanzien van de r.e.v. is het volgende beeld te geven:

<i>Effect stelselwijziging</i>	<i>Stelselwijzigingen met materieel positief effect op de r.e.u</i>	<i>Geen stelselwijziging of stelselwijzigingen zonder materieel positief effect op de r.e.u</i>	<i>Totaal</i>
<i>r.e.u.-klasse</i>			
r.e.v. gelijk aan of kleiner dan 5%	23 (14)	184 (193)	207
r.e.v. groter dan 5%	<u>11 (20)</u>	<u>289 (280)</u>	<u>300</u>
Totaal	<u>34</u>	<u>473</u>	<u>507</u>

Deze opstelling geeft een eenduidige indicatie van het toepassingsmoment van de stelselwijziging.

De r.t.v. geeft daarentegen een veel minder sprekend beeld.

<i>Effect stelselwijziging</i>	<i>Stelselwijzigingen met materieel positief effect op de r.t.u</i>	<i>Geen stelselwijziging of stelselwijzigingen zonder materieel positief effect op de r.t.u</i>	<i>Totaal</i>
<i>r.t.u-klasse</i>			
r.t.v. gelijk aan of kleiner dan 5%	18 (15)	210 (213)	228
r.t.v. groter dan 5%	<u>15 (18)</u>	<u>257 (254)</u>	<u>272</u>
Totaal	33	467	500

Uit de hierboven weergegeven resultaten van het empirisch onderzoek blijkt dat een aantal uitkomsten overeenstemt met veronderstelde intenties. De vraag die kan worden gesteld en die ook reeds enige keren is gesteld, is of dergelijke intenties toelaatbaar of juist laakbaar zijn. Over deze en enige andere kwesties gaat de volgende paragraaf.

4 De betekenis van motieven voor de verslaggevingspraktijk

a Naar voren gebrachte motieven

In paragraaf 3.2 bleek dat motieven voor stelselwijzigingen veelal zeer algemeen worden geformuleerd. Voorbeelden daarvan zijn formuleringen zoals 'zich ontwikkelende opvattingen over de jaarrekening' of 'aanpassing aan veranderde situaties'.

Daarbij is de vraag gesteld of zo algemeen geformuleerde motieven wel als gegronde reden kunnen worden aangemerkt. Naar onze indruk is dit niet het geval. In het Vulcaansoordarrest is in 1977 gesteld:

'deze twee redenen tot systeemwijziging hadden in de toelichting duidelijk dienen te worden vermeld'.

De eis van duidelijkheid impliceert onzes inziens dat de motieven specifiek naar voren dienen te worden gebracht. Op dit punt behoeft de praktijk van de Nederlandse verslaggeving, gezien de uitkomsten van het onderzoek, verbetering.

De volgende vraag is dan wat als gegronde reden kan worden aangemerkt. Deze vraag is essentieel omdat het antwoord naar ons oordeel de aanvaardbaarheid van de stelselwijziging bepaalt. Naar algemene opvatting is de overgang naar een beter stelsel dat meer inzicht geeft een gegronde reden. De referentie aan het inzicht stoelt op het inzichtvereiste dat Titel 8 van Boek 2 BW uitdrukkelijk aan jaarrekeningen stelt en dat in wezen ook onder de vorige wetgeving reeds gold. De Raad voor de Jaarverslaggeving gaat zover dat wordt gesteld dat 'stelselwijziging is geboden als het nieuwe stelsel tot een belangrijke verbetering leidt van het inzicht dat de jaarrekening geeft'. Hoogendoorn (1986, a) meent dat het grondmotief voor iedere stelselwijziging dient te zijn: 'een verbetering van het inzicht opdat het vormen van een verantwoord oordeel beter mogelijk is'. Door de Raad voor de Jaarverslaggeving wordt in het midden gelaten of andere stelselwijzigingen dan die welke belangrijk bijdragen aan het inzicht en dus geboden zijn, als aanvaardbaar worden beschouwd.

Hoogendoorn (1986, a) merkt terecht op dat 'inzicht' een onmeetbaar begrip is. 'Inzicht', zo kan positief worden gesteld, is een kwalitatief begrip. 'Inzicht' is echter nog anders te kenschetsen. Het is naar ons oordeel een subjectief begrip. Weliswaar is er over een aantal onderwerpen een soort communis opinio. Die zorgt ervoor dat over een dergelijk onderwerp een intersubjectief toetsbare opvatting bestaat. Over vele andere onderwerpen bestaan onder bedrijfseconomen uiteenlopende opvattingen. De kwestie of nu het navolgen van de ene of de andere opvatting leidt tot het beste inzicht is niet objectief te beantwoorden en dus moet de beslissing over welk stelsel wordt gekozen in eerste instantie worden overgelaten aan degene die de jaarrekening opstelt, te weten de ondernemingsleiding. Het is de ondernemingsleiding die primair beslist welk stelsel naar haar oordeel een goed stelsel is. Uiteraard geldt daarbij als randvoorwaarde dat het geprefereerde stelsel voldoet aan normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd. Hoewel het niet gemakkelijk is daarvan een omschrijving te geven kunnen onzes inziens die stelsels als aanvaardbaar worden beschouwd die een zekere erkenning hebben in de wet, de jurisprudentie, de opinies van regelgevende organen zoals de RJ, de bedrijfseconomische literatuur of in de usances van de betreffende bedrijfstak.

De hier naar voren gebrachte opvatting impliceert tevens dat indien, door welke omstandigheid dan ook, de ondernemingsleiding tot een ander oordeel komt en zij dientengevolge van stelsel wil veranderen, deze beslissing aan haar is. Daarbij gelden dan wel enkele condities:

- a De ondernemingsleiding dient in de jaarrekening een specifieke motivering te geven van de stelselwijziging. Een dergelijk specifiek motief kan bijvoorbeeld zijn het volgen van een bepaald arrest van de Ondernemingskamer.
- b Een eenmaal gekozen stelsel kan in het algemeen slechts met grote tussenpozen worden gewijzigd omdat elke verandering van het stelsel kan leiden tot informatieverlies bij de gebruiker van de jaarrekening. Dit vereiste van volgtijdige stelselmatigheid moet verhinderen dat van stelsel naar stelsel wordt gesprongen.
- c Daarnaast is er het vereiste van gelijktijdige stelselmatigheid. Met 'gelijktijdige stelselmatigheid' wordt doorgaans bedoeld dat gelijksoortige posten in een jaarrekening op gelijke wijze worden gewaardeerd en gepresenteerd. Het vereiste van gelijktijdige stelselmatigheid zou naar ons oordeel evenwel moeten worden gebracht naar het niveau van de uitgangspunten voor de verslaggeving. Gelijktijdige stelselmatigheid slaat dan niet alleen op gelijke waardering en presentatie van afzonderlijke, maar wel gelijksoortige posten, zoals machines of gebouwen of voorraden, maar ook op de uitgangspunten voor waardering en presentatie van het geheel van de posten. Indien de aldus bepaalde gelijktijdige stelselmatigheid onderdeel zou vormen van de definitie van 'stelsel' zou dit laatste begrip veel meer inhoud krijgen door het te omschrijven als 'het geheel van in een jaarrekening toegepaste, onderling consistente grondslagen en regels, geordend naar een bepaalde opvatting over verslaggeving'. Men kan daarbij denken aan de situatie dat een onderneming die het actuele-waardestelsel toepast voor materiële vaste activa

dit ook voor voorraden dient te doen, om haar verslaggeving naar een uitgangspunt, in casu de actuele waarde te ordenen.

Indien deze ruime omschrijving van 'stelsel' zou worden gehanteerd geldt dat de ondernemingsleiding zou moeten kunnen aantonen dat de stelselwijziging past in de aan haar verslaggeving ten grondslag liggende uitgangspunten. In de praktijk zou dit vrij strikte beperkingen kunnen opleggen aan de mogelijkheden tot het toepassen van stelselwijzigingen.

- d Het effect op vermogen en resultaat moet duidelijk worden vermeld. Indien het effect van een stelselwijziging bewerkstelligt dat een andere tendens in de ontwikkeling van een grootheid wordt getoond dan onder het oude stelsel, dan moet dit expliciet worden vermeld. Deze eis kan naar onze mening worden verdedigd met een beroep op het inzichtver-eiste dat de wet stelt. De zojuist geschetste situatie kan zich voordoen indien in de jaarrekening de cijfers over het voorafgaande boekjaar op basis van het nieuwe stelsel worden gegeven.

b Achterliggende motieven en intenties

Uit ons empirisch onderzoek blijkt dat zich de situatie voordoet dat in meer dan het te verwachten aantal gevallen de ondernemingsleiding stelselwijzigingen toepast in jaren, dat dit tot een optische verbetering van de grootheid leidt. Deze resultaten stemmen overeen met veronderstelde intenties omtrent onder meer winstegalisatie. Maken deze intenties de stelselwijziging onaanvaardbaar? Indien een stelselwijziging met gegronde redenen kan worden onderbouwd en in een bepaalde visie het inzicht bevordert, is dit in onze opvatting niet het geval. Eventuele andere dan de aangevoerde motieven en uit die andere motieven voortvloeiende intenties kunnen vooral een rol spelen bij het kiezen van het moment van de stelselwijziging; de gedachte daarbij is dat een moment wordt gekozen waarop de stelselwijziging optisch een gewenst effect sorteert. Naar ons inzicht maakt dat feit een op zich acceptabele stelselwijziging niet onaanvaardbaar. Uiteindelijk is bepalend of het verslaggevingsgedrag leidt tot een zodanig inzicht dat de gebruiker tot een verantwoord oordeel kan komen.

5 De rol van de accountant

Ervan uitgaande dat zowel het oude als het nieuwe stelsel op zich geoorloofd zijn, is de rol van de controlerende accountant ter zake van de motivering na te gaan of de gegeven motivering valide is, dat wil zeggen dat de aangevoerde redenen technisch goed zijn, en dat zij de conclusie tot stelselwijziging ondersteunen. Voorts dient de accountant, indien de brede omschrijving van stelselwijziging wordt gehanteerd, na te gaan of het nieuwe onderdeel van het stelsel consistent is met de voor de verslaggeving gekozen uitgangspunten.

Hoogendoorn (1986, a) stelt hierover: 'Concluderend kan worden gesteld dat . . . en dat het vervolgens de taak van de accountant is om naar persoonlijke oordeelsvorming na te gaan of de stelselwijziging leidt tot een verbetering van het inzicht, waarbij de hier genoemde gegronde redenen een objectieve toetssteen kunnen zijn'.

Naar ons oordeel neemt in de opvatting van Hoogendoorn de accountant te zeer de plaats van de ondernemingsleiding in door de opinies van de ondernemingsleiding eerst de zeef van de persoonlijke oordelen van de accountant te laten passeren. Naar ons oordeel behoeft de accountant niet ervan te worden overtuigd dat de stelselwijziging leidt tot een beter inzicht. Zijn persoonlijke mening kan zelfs zijn dat het verlaten stelsel een beter inzicht gaf. Uiteraard kan hij en zal hij, ook optredend in de (natuurlijke) adviesfunctie, over voorgenomen stelselwijzigingen met de ondernemingsleiding van gedachten wisselen en hierover ook adviseren. Dat kan onder meer betekenen dat hij, indien nodig, zal helpen met het onder woorden brengen van de motieven. Ook is denkbaar dat hij, in een enigszins actievere rol, zal adviseren tot stelselwijzigingen. Maar zijn controlerende taak is geen andere dan het toetsen van de validiteit van de gegeven motivering, zoals hiervoor beschreven.

De accountant behoeft in onze visie dan ook in het algemeen geen onderzoek in te stellen naar eventuele achterliggende motieven en intenties van de ondernemingsleiding. Het door Hoogendoorn gesuggereerde onderzoek van de accountant naar contra-indicaties inzake de goede trouw van de ondernemingsleiding behoeft in dit verband dan ook niet plaats te vinden. De accountant moet wel onderzoeken of de ondernemingsleiding te goeder trouw is, maar in een eerder stadium, namelijk alvorens een opdracht tot controle van de jaarrekening te aanvaarden. Daarna moet hij er attent op blijven dat ten aanzien van de goede trouw niet zodanige twijfels bij hem rijzen dat hij zijn opdracht moet teruggeven.

Hierboven is uitdrukkelijk geformuleerd dat de accountant *in het algemeen* geen onderzoek naar de intenties van de ondernemingsleiding behoeft in te stellen.

In de literatuur worden winstegaliserende maatregelen wel verdedigd, onder meer met een beroep op het argument dat hierdoor wordt bewerkstelligd dat de lange-termijntendities niet worden doorbroken door incidentele dan wel naar verwachting tijdelijke factoren. Daarbij wordt gesteld dat een dergelijke handelwijze het inzicht kan bevorderen. Indien een stelselwijziging om een dergelijke reden wordt toegepast zal ook in dit geval deze reden (intentie) moeten worden vermeld.

De accountant zal nu de intentie van de ondernemingsleiding moeten onderzoeken in die zin, dat hij moet nagaan of de door de ondernemingsleiding gepretendeerde tendenties overeenstemmen met de werkelijke tendenties in de ontwikkelingen van de onderscheiden grootheden. De accountant dient er naar ons oordeel op toe te zien dat de egalisatie-maatregel er niet toe leidt dat er andere tendenties dan zonder stelselwijziging zouden worden getoond.

6 Samenvatting en conclusies

In dit artikel is een overzicht gegeven van de bevindingen van een empirisch onderzoek terzake van de motivering van stelselwijzigingen in de jaarreke-

ning. Geconcludeerd is dat in de onderzochte periode veel stelselwijzigingen niet zijn gemotiveerd. Daarnaast is vastgesteld dat waar een motivering wel is gegeven, deze vaak zo algemeen is dat deze ternauwernood als duidelijk kan worden aangemerkt. Daarnaast is nagegaan in hoeverre uit de literatuur bekende veronderstellingen omtrent andere dan vermelde motieven en daaruit voortvloeiende intenties een zekere ondersteuning vinden vanuit de empirie. In een aantal gevallen blijkt hiervan inderdaad sprake te zijn. In enige meer opiniërende passages is vervolgens ons standpunt uiteengezet over de voorwaarden van toelaatbaarheid van stelselwijzigingen. De conclusie hiervan is dat deze onder omstandigheden aanvaardbaar zijn, indien daaraan goede, in de toelichting te vermelden motieven ten grondslag liggen. In de literatuur wordt wel een onderscheid gemaakt tussen aanvaardbare en onaanvaardbare motieven (Hoogendoorn, 1984). Als belangrijke aanvaardbare motieven worden wel beschouwd:

- het bevorderen van de gelijktijdige consistentie;
- het navolgen van of vooruitlopen op wet- en regelgeving of jurisprudentie;
- het navolgen van door andere ondernemingen gevolgde stelsels, waarvan kan worden gesteld dat deze behoren tot een gevestigde verslaggevingspraktijk, waardoor vergelijkbaarheid van informatie wordt bevorderd;
- het navolgen van door bedrijfseconomen gehuldigde opvattingen, die onderdeel zijn van een in bredere kring geaccepteerde theorie; daarbij moet overigens wel ruimte zijn voor nieuwe ontwikkelingen;
- het aanpassen van het stelsel omdat het oude stelsel in gewijzigde omstandigheden niet langer kan worden toegepast;
- het als gevolg van verbeteringen in de administratieve techniek beschikbaar worden van gegevens, bij gebreke waarvan eenvoudige stelsels werden gehanteerd.

Als onaanvaardbaar geldt volgens Hoogendoorn (1984) het motief van misleiding. Naar onze opvatting staat misleiding evenwel niet op zichzelf. Misleiding gebeurt namelijk niet terwille van het misleiden, maar het kan dienen als instrument ter realisering van een motief, bijvoorbeeld het motief om bepaalde relaties tussen de onderneming en belanghebbenden bij die onderneming in goede staat te houden of om een goede interne beheersing van de onderneming te bewerkstelligen (zie paragraaf 3.2 onder b). Dergelijke motieven behoeven op zich niet onaanvaardbaar te zijn maar kunnen een onaanvaardbare uitwerking krijgen, doordat zij voeren tot misleidende verslaggeving.

Eventuele niet in de toelichting vermelde, achterliggende motieven en intenties van de ondernemingsleiding zijn geen reden de stelselwijziging onaanvaardbaar te achten indien op grond van de aangevoerde, en in de toelichting uiteengezette motieven is gebleken dat er voor de stelselwijziging gegronde redenen zijn aan te voeren. De rol van de controlerende accountant is in deze geen andere dan dat hij moet vaststellen of de aangevoerde motieven deugdelijk zijn en de conclusie tot stelselwijziging kunnen dragen.

Literatuur

- Archibald, T. R.; The Return to Straight-Line Depreciation: An Analysis of a Change in Accounting Method, *Journal of Accounting Research*, supplement 1967, pag. 164-180.
- Barnea A., Ronen J. en Sadan S.; Classificatory Smoothing of Income with Extraordinary Items, *The Accounting Review*, January 1976, pag. 110-122.
- Beidleman, C. R.; Income Smoothing: The Role of Management, *The Accounting Review*, October 1973, pag. 653-667.
- Bindenga, Dr. A. J.; *Informatie in de Jaarrekening*, Samsom 1984.
- Bremsler, W. G.; The Earnings Characteristics of Firms Reporting Discretionary Accounting Changes, *The Accounting Review*, July 1975, pag. 563-573.
- Copeland, R. M.; Income Smoothing, *Journal of Accounting Research* 1968, supplement to Vol. VI, pag. 101-116.
- Cushing, B. E.; An Empirical Study of Changes in Accounting Policy, *Journal of Accounting Research*, Autumn 1969, pag. 196-203.
- Eckel, N.; The Income Smoothing Hypothesis Revisited, *Abacus*, no. 1, 1981, pag. 28-40.
- Gosman, M. L.; Characteristics of Firms Making Accounting Changes, *The Accounting Review*, January 1973, pag. 1-11.
- Hoogendoorn, Drs. M. N.; Stelselwijzigingen in de Jaarrekening, in: *Gehandhaafd*, Afscheidsbundel Drs. J. C. Brezet, Erasmus Universiteit Rotterdam, 1984, pag. 272-297.
- Hoogendoorn, Drs. M. N.; Winstegalitatie, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde*, Juli/Augustus 1985.
- Hoogendoorn, Drs. M. N.; Stelselwijzigingen in de jaarrekening en de werkzaamheden van de accountant, *De Accountant* nr. 7, maart 1986, pag. 305-308 (a).
- Hoogendoorn, Drs. M. N.; Stelselwijzigingen in de jaarrekening en de accountantsverklaring, *De Accountant* nr. 8, april 1986, pag. 356-359 (b).
- Hoogendoorn, Drs. M. N.; *Stelselwijzigingen in de jaarrekeningen 1983 en 1984 van Nederlandse ondernemingen: verslag van een empirisch onderzoek*; rapport 86 06/ACC; Centrum voor Bedrijfseconomisch Onderzoek. Erasmus Universiteit Rotterdam; juli 1986.
- Janzing, Drs. G. B. M.; Verwerking van Stelselwijzigingen in de Jaarrekening, *Accountant-Adviseur*, jaargang 17, nr. 4, April 1983, pag. 141-146.
- Kamin, J. Y. and Ronen J.; The smoothing of income numbers: some empirical evidence on systematic differences among management-controlled and owner-controlled firms, *Accounting, Organization and Society*, Vol. 3, Nr. 2, 1978, pag. 141-157.
- Klaassen, Prof. Dr. J.; Omrekening van vreemde valuta's, *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde* nr. 5/6 Mei/Juni 1981, pag. 258-269.
- Koch, Bruce S.; Income Smoothing, An Experiment, *The Accounting Review*, July 1981, pag. 579-586.
- Nederlands Instituut van Registeraccountants (NIVRA); Onderzoek Jaarverslagen 1979, *NIVRA Geschrift* 22, Kluwer, 1981.
- Nederlands Instituut van Registeraccountants (NIVRA); Onderzoek Jaarverslagen 1981, *NIVRA Geschrift* 29, Kluwer, 1983.
- Ronen, J. en Sadan, S.; *Smoothing Income Numbers, Objectives, Means and Implications*, Reading, Massachusetts, Addison-Wesley Publishing Company, 1981.
- Raad voor de Jaarverslaggeving; *Richtlijnen voor de jaarrekening*, Hoofdstuk 1.02 en 1.06.
- Schwartz, K. B.; Accounting Changes by Corporations Facing Possible Insolvency, *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, Vol 6, no. 1, Fall 1982, pag. 32-43.
- Siegel, S.; *Non-parametric Statistics for the Behavioral Sciences*, Mc. Graw-Hill Book Company, Inc.
- Smith, E. Daniel; The Effect of the Separation of Ownership from Control and Accounting Policy Decisions, *The Accounting Review*, October 1976, pag. 707-723.
- White, G. E.; Discretionary Accounting Decisions and Income Normalization, *Journal of Accounting Research*, Autumn 1970, pag. 260-273.
- Ijsselmuiden, Mr. Th. S.; *De jaarrekening en het jaarverslag, Titel 8, Rechtspersonen*, Kluwer, 1984.
- Wel, Mr. Drs. F. van der; Stelselwijzigingen in de jaarrekening: een empirisch onderzoek, in: *Maatschappelijke berichtgeving*, bundel opstellen aangeboden aan Prof. Drs. J. W. Schoonderbeek, Kluwer, 1986.
- Wel, Mr. Drs. F. van der en Wit, Drs. Th. de; *Researchmemorandum inzake empirisch onderzoek naar stelselwijzigingen in de jaarrekening*, Vrije Universiteit, februari 1987.